

Mátay Mónika: Törvényszéki játszmák. Válás Debrecenben 1793–1848. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006. 252 oldal

„Válóperes levéltári iratokat olvasni élvezetes.” (62.) Valószínűleg ez az egyik kulcsmondata Mátay Mónika könyvének. A doktori disszertáció átdolgozásával született kötet, amely főcíme szerint törvényszéki játszmákat, alcíme szerint a válás debreceni történetét mutatja be 1793-tól 1848-ig, láthatólag olyan levéltári kutatás gyümölcse, amelyet a szerző élvezettel folytatott. A családi viszonyok társadalomtörténetében nyilvánvalóan megkerülhetetlen jelentőségű témát, amelynek feldolgozásával Magyarországon kétségtelenül úttörő munkát végzett, Mátay Mónika több oldalról is megközelíti. Egy historiográfiai bevezető után három esettanulmány következik, három válóper története, majd a válások szociológiaijáról kapunk áttekintést. 201 eset alapján vizsgálja a szerző, hogy kik fordultak a legnagyobb valószínűséggel a bírósághoz házastársuktól való elválasztásért és kiknek milyen esélyük volt a sikerre. Ezt a debreceni színpadokon látható családi konfliktusokat ábrázoló szépszájú színdarab bemutatása követ abból a célból, hogy láthatóvá váljon, milyen nemi szerepminták álltak a nyilvánosságban a debreceniek előtt, s ehhez a darabok mellett néhány „házassági tanácsadót” is felhasznál a szerző, valamint a válóperes tanúvallomásokból gyűjti össze a nemi szerepelvárásokra utaló kitételeket. Végül pedig a nők társadalmi helyzetéről, a fizikai és verbális agresszióról, valamint a szexualitásról olvashatunk egy-egy fejezetet. Ha a könyvet inspiráló mintákat keressük a nemzetközi szakirodalomban, akkor – eltekintve a témába vágó szakmunkáktól – módszertani szempontból bizonyára Natalie Zemon Davis munkája inspirálta leginkább, amely a levéltárakban fellelhető fikció írásokat elemezte. Mátay Mónika is tisztában van vele, hogy a válóperes iratokban a felek által előadott történetek, összességükben fikciók, az összeállított korpusz azonban alkalmas arra, hogy belőle a szerző a jó és rossz házasságokról, a jó és rossz férjegről és feleségekről szóló korabeli tudást körvonalazza. Az egyes esettanulmányokban pedig, más forrásokkal kiegészítve a válóperes aktákat, a narratív elemzésnél mélyebbre hatoló kutatómunkát tud végezni a korabeli civis társadalom megismerése érdekében.

A tanulmány időhatárait 1793 és 1848 jelenti. Utóbbit köztörténeti jelentősége és a levéltári iratbeosztás ebből fakadó szokásos rendje magyarázza. Az előbbi dátum pedig abból következik, hogy ekkor zajlott az első válóper polgári hatóságok előtt. Ezzel kapcsolatban azonban meglepetést okoz, hogy Mátay Mónikát nem érdekli a polgári válás intézményének története. Mindössze másfél oldalon (60–61.) tudósít arról, hogy II. József egy rendelete engedélyezte protestánsok számára a világi bíróságok előtti válást, s hogy ennek nyomán egy 1792-es országgyűlési törvény rendezte a kérdést. A recenzió szerzője bevallja, hogy a tények teljesen meglepték, nem tudott erről, s nem is gondolta volna, hogy a polgári házasság és válás ismert bevezetése előtt több mint száz évvel már történt egy ilyen – igaz részleges – lépés a házasság intézménye feletti egyházi kontroll

lazítása irányába.¹ Mit tartalmaz vajon a józsefi pátens a válókok felsorolásán túl, amit Mátay Mónika idéz belőle? Hogyan értelmezhető vajon a protestánsok világi bíróság előtti válásának bevezetése a felekezetek történetének kontextusában, vagy a szekularizáció társadalmi-politikai folyamatának részeként? Vajon milyen politikai viták kísérelték II. József rendeletét, illetve milyen folyamat vezethetett az 1792-es törvény megszületéséhez? Melyek lehettek az álláspontok, milyen érvrendszerek jelentek meg a kérdés kapcsán, mi volt a katolikus egyház álláspontja, és mi a véleménye a – Debrecenben a gyakorlatban is – érintett református egyháznak a kérdéstről? A polgári válás reformátusok számára való bevezetése kapcsán e kérdések mindenképpen további kutatási feladatot adnak a téma iránt érdeklődő történészeknek.

A polgári válás intézménye mellett a válás joggyakorlatának alakulása sem érdekli a szerzőt. Tudjuk jól, hogy más a törvény és más az az alapján, de mégis nagymértékben autonóm módon alakuló joggyakorlat. A Mátay Mónika által más összefüggésben idézett jogantropológiai irodalom nagy figyelmet fordít arra, hogy a jogalkalmazás gyakorlata hogyan működik, az azt rendező normákat miként dolgozzák ki és tartják fenn – miközben folyamatosan módosítják is őket – esetről esetre a cselekvők. Ehelyett itt csupán egy statikus vázlatot kapunk a válóperek általános lefolyásáról (47–60.), amelyben a legnagyobb súly az ügyvédek szerepének és társadalmi megítélésének a bemutatásra esik.

A polgári válás intézményének története helyett tönkrement házasságok történte érdekli a szerzőt, s ezek bemutatására nagy gondot fordít. Aki próbált már egyes konkrét személyek után kutatni levéltárban, különböző forrástípusokból egy-egy emberre vonatkozó iratokat kiszűrni, az tudja értékelni azt a munkát, amit Mátay Mónika esettanulmányainak szereplőivel kapcsolatban elvégzett. A válóperes iratokon túl szereplői életútját a szerző végrendeletek, örökbevallási jegyzőkönyvek, céhes iratok, más peres anyagok alapján tudja, a kimerítő kutatásnak hála, kimondottan elegánsan megrajzolni. A származás, az ambíciók, a házassági és szakmai-társadalmi sikerek és kudarckok bemutatásánál a konkrét személyekre vonatkozó információkon túl, hasonló társadalmi állású sorstársakra vonatkozó egyéb adatokat is felhasznál az árnyalt képalkotás érdekében. Nem árasztja el az olvasót száraz adatok sokaságával, mert biztos kézzel szelektál a rendelkezésére álló anyagból, az életpályák és konfliktusok felrajzolása mégis lélekteljes, értelmezésüknél pedig a 19. század első fele debreceni társadalmának, nagy levéltári anyag átvizsgálásából származó, fölényes empirikus ismerete mutatkozik meg. A házasságok és válások történeteit olvasva eleven és plasztikus képet kapunk a debreceni címesekekről, s a szorosán vett témán túl is tanulságos, ahogyan

¹ II. József 1786-os házassági pátensével egységes állami házassági jogot alkotott, amely a dispensationalis és bírósági hatalmat kivette az egyház kezéből, de meghagyta a házasságkötés egyházi formáját és a katolikusoknál a felbonthatatlanságot. Az 1791:XXVI. tc. a Józsefi pátentet a katolikusok és görög keletiek tekintetében hatályon kívül helyezte és a vegyesházasságokra nézve is visszahozta a katolikus szentszékek bíraskodását. *Magyar Jogi Lexikon*. (Szerk. Márkus Dezső.) 1903. IV. kötet, Házassági jog címszó.

a szerző bemutatja egy-egy személy vagy család feltörekvő stratégiáját, vagy éppen lecsúszását, marginalizálódását, vagy ahogy könnyedén elkülöníti egy hagyatékban az életmód régebbi és a polgárosodást jelző új elemeit a „komédiába” járástól a kárpitozott kanapé előfordulásáig. A debreceni civistársadalom kutatói vagy a korai vidéki polgárosodást vizsgáló történészek is haszonnal forgathatják tehát Mátay Mónika könyvét.

A munka legfőképpen persze a nemek, nemek közti viszonyok, a család és a házasság története iránt érdeklődők számára tanulságos, hiszen e témák taglálása alkotja a szöveg fő vonulatát. A kép, amit kapunk itt is eleven, mondhatni bővérű, s ugyanakkor kiegyensúlyozott. Mátay Mónika ugyanakkora figyelmet fordít a férfiakra, mint a nőkre, s viszonyukat árnyaltan mutatja be. Miközben egy patriarchális, a nőket nagyon nagymértékben alárendeltnek beállító diskurzus uralkodik, s természetesen ki is zárja őket a közfunkciókból és bizonyos foglalkozások gyakorlásából, a nők mégsem maradnak eszköztelenek. A szerző számba veszi azokat a megélhetési lehetőségeket, amelyek a nők előtt nyitva álltak, bemutatja milyen volt jogi helyzetük a hozománnyal, szüleiktől vagy férjüktől való örökléssel kapcsolatban, miként rendelkezhetek vagyonnal, milyen szerepet tölthettek be az iparosok vagy kereskedők háztartásában. Az eredmény az uralkodó patriarchális diskurzushoz képest meglepő – még akkor is, ha tudjuk, hogy a nők autonómiáját a 19. század második felében a klasszikus polgári világ kiépülése a megelőző korszakoknál sokkal jobban korlátozta. A jogtörténeti irodalomból az ismert ugyan, hogy a hagyományos magyar jog a nyugat-európainál kedvezőbb volt a nők számára, mégis váratlan, hogy milyen sokféle kenyérkereső lehetőség, és a vagyonnal való milyen szabad rendelkezés illette meg a nőket a 19. század első felének sok szempontból még polgárosulatlan Debrecenjében.² Felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy érdemes lenne a Mátay Mónika által főleg református egyházi szerzőktől idézett patriarchális diskurzus tartalmának és funkciójának megkülönböztetése. Az antropológiai irodalom ismert megkülönböztetése szerint egy rítus, egy szöveg formális tartalma nem jelöli meg azt a funkciót, amelyet a rítus gyakorlása, a szöveg megalkotása és címzettekhez juttatása egy adott közösség életében betölt. Mi a patriarchális diskurzus szerepe a debreceni társadalomban, ha a valóságban a nők helyzete némiképp eltér attól, ahogyan e diskurzus leírja?

Ez az eltérés nem pusztán az egyedülálló vagy megözvegyült nőkre vonatkozik, akik a kenyérkereset és a vagyonnal való rendelkezés tekintetében nagymértékben szabadok. A házasságban is, ahol az uralkodó diskurzus szerint a feleség engedelmessége a kívánatos, valójában jelentős játéktér áll a nők rendelkezésére. Eltekintve attól, hogy bíróságához fordulhatnak válásért, és ezt a férfiaknál nem kisebb arányban és a sikerre nem kisebb eséllyel meg is teszik, a házasságon belül is van mozgásterük. A család gyarapodása, különösen ha mesteremberről van szó, nagy mértékben függ az asszonytól. A házasság érzelmi hangulata nem kevésbé

² Dr. Mihály Andor: *A magyar nő jogai a múltban és a jelenben*. Budapest, 1913, Atheneum Kiadó

múlik mindkét félen. S ha a férfiak fizikai brutalitása asszonyaikkal szemben mai szemmel nézve megdöbbentő is – s a kor társadalmá által csak akkor elítélt, ha a nő életét is veszélyezteti – a nőknek, verbális eszközeik révén, Mátay Mónika szerint mégis legalábbis egyenlő erejű fegyverük van a visszavágáshoz. „Némiképp leegyszerűsítve a képletet, azt is mondhatjuk, a férfiak felemelik a kezüket, a nők kinyitják a szájukat – s ez utóbbi kétségkívül hatásosabb módszer.” (238.) A férfiak fizikai erejéről és a nők verbális készségeiről szóló klisé, talán éppen a kor újkori és még polgárosulatlan újkori társadalmak korában gyökerезik. Ekkor még a szóbeliségen alapuló közösségben a női beszédnek nagy jelentősége volt az egyes személyek, nők és férfiak „hírének”, azaz közösségen belüli helyének és reputációjának meghatározásában. Mátay Mónika szentel is egy külön fejezetet a nemspecifikus hírnév problémájának, bemutatva, hogy mivel lehet valakinek „rossz hírért költeni”.

Mátay Mónika munkája úttörő jelentőségű a család és a válás magyarországi története tekintetében, s emellett forrásgazdagsága révén számos adalékkal eleven képet ad a 19. század eleji cívis társadalom hétköznapi életéről, polgárosulásának állapotáról. Ez az elevenség, amelyet más témák kutatói nehezen érhetnek el, részben a valóperes forrásanyagnak köszönhető, hiszen azokon kívül más források nem igen kínálnak annyira élet-, illetve mondhatnánk inkább testszagú anyagot. (A szerző külön foglalkozik az elviselhetetlen bűz, mai szemmel nézve igen magasan lévő küszöbének kérdésével.) Másrészt viszont a nagy munkával és jó szelektálással összeválogatott, egymást kiegészítő további forrásoknak, végül, de nem utolsósorban pedig annak köszönhető, hogy Mátay Mónika – történetek között irigylésre méltóan – olvasmányosan, néhol szinte csevegő stílusban, az egyes esettanulmányokban a történetet jó dramaturgiai elrendezéssel kibontva tud írni. Az ő bemutatásában válóperekről olvasni élvezetes.

Bódy Zsombor